

Jaroslav Vaculík*

WOŁYŃ – POSZUKIWANIA TOŻSAMOŚCI WŚRÓD LUDNOŚCI¹

Liczbę ludności i skład narodowościowy województwa wołyńskiego ukazują dane spisu ludności z lat 1921 i 1931. Polski Wołyń był obszarem o różnorodnej strukturze narodowościowej. Brak podstawowych swobód politycznych w carskiej Rosji spowodował, że świadomość narodowa tutejszych autochtonów była na niższym poziomie niż to miało miejsce w byłej Galicji pod zaborem austriackim. Procesy samouświadamiania narodowego na Wołyniu opóźniły się nie tylko w związku z ogólnym cywilizacyjnym zacofaniem, ale były także wynikiem celowej polityki władz rosyjskich, które starały się zahamować rozwój ukraińskiego ruchu narodowego. Kolejnym czynnikiem osłabiającym ukraińskie dążenia emancypacyjne był brak wsparcia ze strony Kościoła prawosławnego, którego hierarchia i duchowieństwo były nosicielami rusyfikacji. W drugiej połowie XIX wieku, w okresie przemian strukturalnych społeczeństwa wołyńskiego, zaczęli przybywać Niemcy i czescy imigranci, co prowadziło do modyfikacji struktury narodowościowej gubernii. W 1921 roku na polskim Wołyniu mieszkało 1,4 mln osób, z tego 1 mln prawosławnych, 167 tys. katolików, 165 tys. Żydów i 37 tys. ewangelików. Pod względem narodowościowym 984 tys. osób deklarowało się jako Rusini, 241 tys. jako Polacy, 152 tys. jako Żydzi, 25 tys. jako Czesi, taka sama była liczba Niemców².

Drugi spis ludności w 1931 roku przebiegał w bardziej stabilnych warunkach. Zgodnie z danymi tego spisu na obszarze województwa mieszkało 2 mln osób, z tego 1,4 mln (68%) deklarowało jako język ojczysty – język ukraiński, 347 tys. – język polski (17%), 205 tys. – język żydowski i hebrajski (10%), 47 tys. – język niemiecki (2%) i 31 tys. – język czeski (1,5%). Biorąc pod uwagę wyznawaną religię na polskim Wołyniu było 1,5 mln prawosławnych, 328 tys. osób wyznania rzymskokatolickiego, 208 tys. Żydów

*Jaroslav Vaculík – prof. Ph Dr w Katedrze Historii Instytutu Pedagogicznego Uniwersytetu Masaryka w Brnie.

¹Opracowano dzięki wsparciu GA ČR – projekt nr 409/08/0161.

²Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, t. IX, Województwo Wołyńskie, Warszawa 1929.

i 53 tys. ewangelików, głównie reformowanych (43 tys.)³.

Jak wynika z danych wymienionego spisu ludności, w latach 1921-1931 nastąpił wzrost liczby mieszkańców o prawie jedną trzecią. Było to wynikiem wysokiego przyrostu naturalnego, wyższego niż wynosił średni przyrost naturalny w Polsce, ale też średni przyrost we wszystkich województwach wschodnich. Oprócz tego na Wołyń napłynęło ponad 100 tys. nowej ludności, np. Niemcy z Wołynia, którzy w okresie I wojny światowej zostali przymusowo ewakuowani, wracali jeszcze w latach 1924-1925⁴. W pierwszej połowie lat 20. przebiegała także repatriacja Ukraińców i Polaków z terenów ZSRR. Na Wołyń przybyło ponad 80 tys. Polaków, głównie do miast, ale także na wieś, gdzie jako osadnicy cywilni i wojskowi otrzymywali ziemię wcześniej należącą do szlachty rosyjskiej. Do emigracji zewnętrznej z Wołynia do Europy i krajów zamorskich włączyli się przede wszystkim Ukraińcy i Żydzi. Znaczną część emigrantów stanowili Niemcy z Wołynia, w wyniku czego było kilka opuszczonych kolonii niemieckich. W latach 1926-1928 opuściło Wołyń 1,6 mln Niemców. Między dwoma spisami ludności wyemigrowało z Wołynia ogółem 50 tys. osób, które wyjeżdżały przede wszystkim do Argentyny (18 tys.), Kanady (10 tys.) i Palestyny⁵.

Najważniejszym kryterium struktury narodowościowej tutejszej ludności była religia. Na Wołyniu, gdzie prawosławie było religią dominującą, katolicyzm nazywany był „religią polską”. Na wsi polski rolnik różnił się od ukraińskiego często właśnie tylko religią, a nie pozycją społeczną.

Na Wołyniu najliczniejszą i najbardziej dominującą grupą narodowościową byli Ukraińcy. Stanowili większość we wszystkich powiatach, w niektórych miejscowościach tworzyli aż 98% ludności. Ludność ukraińska mieszkała prawie wyłącznie na wsi, a głównym źródłem utrzymania było rolnictwo. Inteligencja była nieliczna, ale odgrywała ważną rolę w rozwoju ukraińskiego ruchu narodowego i przyczyniła się do wzrostu świadomości narodowej. Nieudana próba uzyskania państwowości ukraińskiej pod koniec I wojny światowej i nierozwiązane problemy społeczne prowadziły do radykalizacji postaw ludności ukraińskiej. W okresie międzywojennym nastąpiło przyspieszenie procesów formowania się nowoczesnego narodu ukraińskiego, nastąpił wzrost świadomości narodowej ludności wiejskiej. Radykalizacja nastrojów była zauważalna zwłaszcza w latach 30., na co wpłynęła napię-

³Drugi powszechny spis ludności z dnia 9 XII 1931 r, Statystyka Polski, seria C, z. 70, Województwo Wołyńskie, Warszawa 1938, s. 22.

⁴Z. CICHOCKA-PETRAŻYCKA, *Kolonie niemieckie i czeskie na Wołyniu*, [w:] *Rocznik Ziemi Wschodnich*, t. 5, Warszawa 1939, s. 59.

⁵G. HRYCIUK, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931-1948*, Toruń 2005, s. 141.

ta sytuacja międzynarodowa w okresie panowania nazizmu w Niemczech. Ukraińska świadomość narodowa nie była jednak powszechną, na północy województwa podczas spisu ludności wielu mieszkańców określiło się jako „tutejsi” lub „prawosławni”. Zdecydowaną większość Ukraińców na Wołyniu stanowili prawosławni, jednak hierarchia tego Kościoła była jednak przeważnie narodowości rosyjskiej. Proces ukrainizacji duchowieństwa pod koniec lat 30. nie został zakończony. Nowością była działalność różnych sekt religijnych wśród Ukraińców.

Polacy na Wołyniu stanowili dość zróżnicowaną grupę. Około 70 tys. Polaków mieszkało w miastach, reszta na wsi, choć nie zawsze pracowali w rolnictwie. Jedną grupę Polaków tworzyli autochtoni, przede wszystkim rolnicy. Z Wołyniem było mocno związane duchowieństwo. Widocznym elementem polskiego społeczeństwa na Wołyniu byli osadnicy wojskowi i cywilni koloniści. Polscy osadnicy przybywali na Wołyń w ciągu I wojny światowej i zajmowali opuszczone gospodarstwa w wyniku zarządzonej przez urzędy rosyjskie ewakuacji. Proces migracji postępował po zakończeniu I wojny światowej, ponieważ cena tutejszej ziemi była tańsza niż w innych regionach Polski. Na Wołyniu do końca 1922 roku ponad trzy tysiące gospodarstw należało do polskich kolonistów cywilnych. Oprócz tego rząd, zgodnie z ustawą z grudnia 1920 r., osiedlał osadników wojskowych w celu umocnienia polskich wpływów na wschodnim pograniczu państwa. W tym celu wykorzystano ziemię opuszczonych majątków rosyjskich, którą przejęło państwo polskie. W 1931 roku na polskim Wołyniu ponad trzy tysiące gospodarstw należało do osadników wojskowych, ich powierzchnia wynosiła 57 tys. ha⁶. Dużą część Polaków na Wołyniu stanowiły osoby, które przeprowadziły się tutaj po 1920 roku, przede wszystkim personel urzędniczy z rodzinami, oficerowie, nauczyciele, kolejarze i policjanci. Często byli jedynymi Polakami i jednocześnie przedstawicielami państwa; tworzyli miejscową elitę społeczną⁷. I chociaż ponad 20% Polaków mieszkało w miastach, pomimo tego te ośrodki administracyjne, węzły kolejowe i załogi pod względem składu narodowościowego były w przeważającej mierze żydowskie.

Trzecią pod względem liczebności grupą na Wołyniu byli Żydzi, którzy tworzyli połowę ludności miast. Większość Żydów zajmowała się handlem i rzemiosłem, tylko niewielka liczba pracowała w rolnictwie. Nadal mówili po rosyjsku, nadając tym samym miastom wołyńskim rosyjski charakter. Pod względem politycznym dzielili się na Żydów ortodoksyjnych i syjonistów.

⁶J. KĘSIK, *Województwo wołyńskie 1921-1939 w świetle liczb i faktów*, [w:] „Przegląd Wschodni” 1997, nr 1, s. 107-112.

⁷W. MĘDRZECKI, *Województwo wołyńskie 1921-1939*, Wrocław 1988, s. 121-130.

Osadnictwo niemieckie na Wołyniu zaczęło się już pod koniec XVIII wieku. Byli to Niemcy z Prus Wschodnich, Śląska Cieszyńskiego i Kongresówki. Kilka kolonii powstało po upadku powstania listopadowego w 1830 r. Największy napływ Niemców na Wołyń miał miejsce w latach 60. XIX wieku, po porażce powstania styczniowego w 1863 r. Polscy właściciele ziemi, którzy musieli płacić kontrybucje i po zniesieniu poddaństwa w 1861 r. utracili siłę roboczą, sprzedawali ziemię nowym przybyszom – Niemcom i Czechom. Rząd rosyjski popierał to osadnictwo, ponieważ upatrywał w tym osłabienie wpływu Polaków. Koloniści mogli spłacać należność za uzyskaną ziemię przez okres trzydziestu lat⁸. W latach 1859-1889 liczba osadników niemieckich na Wołyniu wzrosła do 210 tys. W czasie I wojny światowej Niemcy z Wołynia zostali przesiedleni przez urzędy rosyjskie w głąb Rosji. Ci, którzy nie zostali przesiedleni przez Rosjan, byli ewakuowani przez Niemców podczas ofensywy gen. Brusilowa w 1916 roku. Pod koniec I wojny światowej było w Niemczech 17 tys. Niemców z Wołynia, z których część po I wojnie światowej wróciła na Wołyń. Niemcy mieszkali w 438 miejscowościach na Wołyniu, w 153 było ich ponad pięćdziesiąt. Wszelkie próby asymilacji Niemców z Wołynia były skazane na niepowodzenie, ponieważ pod względem religijnym odróżniali się oni zarówno od Rosjan, jak i od Polaków. Podczas gdy katolicyzm nazywany był „religią polską”, to protestantyzm „religią niemiecką”. Wyjątek stanowiły małżeństwa mieszane. O utrzymanie świadomości narodowej Niemców z Wołynia troszczyli się Niemcy z zachodniego pogranicza Polski, zachęcający ich do lektury niemieckich gazet i słuchania niemieckich programów radiowych.

Najzamożniejszymi mieszkańcami Wołynia byli Czesi, którzy przybyli tutaj w latach 1868-1874.⁹ Część nadanych Czechom przywilejów po 1884 roku została zniesiona i większość Czechów pod naciskiem ekonomicznym i politycznym została zmuszona do konwersji na prawosławie. W latach 20. XX wieku w polskiej części Wołynia mieszkali w 567 osadach, ale tylko w 107 Czesi liczyli 50 osób. Dzięki wyższemu statusowi społecznemu z powodzeniem stawiali czoła asymilacji. Nawet czescy katolicy nie ulegli polonizacji.

Charakterystycznym rysem Wołynia było to, że poszczególne grupy ludności zachowały swoją wyjątkowość, mieszkaly osobno, tworzyły własne kolonie lub samodzielne części na istniejących obszarach. Różnice społeczne, etniczne, kulturalne, religijne i narodowościowe utrzymały się przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego.

⁸Z. CICHOCKA-PETRAŹYCKA, *Żywioł niemiecki na Wołyniu*, Warszawa 1930, s. 20.

⁹J. VACULÍK, *Dějiny volyňských Čechů I*, Praha 1997.

Jaroslav Vaculík

Volhynia – in search of the identity among the local population

Abstract

The characteristic feature of Volhynia consisted in the fact that particular groups of people preserved their uniqueness, live separately, created their own settlements or independent center on the existing territory. Social, ethnic, cultural, religious and national differences remained strong throughout the entire period between the Wars.